
પ્રવચન નં. ૩ ગાથા-૨ થી ૪ ગુરુવાર, માગશર વદ ૨, તા. ૨૯-૧૨-૧૯૬૬

‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ છે, બીજી ગાથા ચાલે છે. પહેલી ગાથામાં ઇષ્ટદેવને મૂર્તિને નમસ્કાર કર્યો. પુરુષ એટલે આત્મા એના પ્રયોજનની સિદ્ધિ, ચૈતન્યના સ્વરૂપની પ્રયોજનની સિદ્ધિ થવા, ચૈતન્ય સ્વરૂપ ને પૂર્ણ પ્રાપ્ત એવા પરમેશ્વરને એવી પર્યાય છે એવું જ્ઞાન કરીને જાણપણા સહિત એને ઇષ્ટદેવ સ્વીકારીને નમસ્કાર કર્યા છે.

બીજી ગાથામાં આગમને નમસ્કાર (કર્યા). પરમાગમનું બીજ જે અનેકાંત, પરમાગમનું બીજ જીવ, પરમાગમનો જીવ અનેકાંત (છે) એની વ્યાખ્યા કરી. અહીં આવ્યું છે, જુઓ! ભાવાર્થમાં.

‘કથંચિત્ સમુદાયની અપેક્ષાએ એકરૂપ છે, કથંચિત્ ગુણપર્યાયની અપેક્ષાએ અનેકરૂપ છે.’ ત્યાં સુધી આવ્યું છે. ભાવાર્થ, બીજી ગાથાનો ભાવાર્થ. શું કીધું? કે, આ આત્મા આદિ પદાર્થ એવા છે. પહેલા તો એમ કહ્યું, સ્વદ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી છે અને પરથી નથી. છે અને નથી વિરોધ જેવું દેખાય છે. છે ને નથી વિરોધ જેવું (દેખાય) છતાં ‘વિરોધમથન’ એમ કહ્યું છે ને? એ વિરોધનું મંથન કરનાર છે, નાશ કરનાર છે. કોણ? અનેકાંત એટલે

સ્યાદ્વાદ. સ્વપણે છે ને પરપણે નથી. એમ વિરોધનો નાશ કરનારું છે. સમજાણું? છે એ કેમ નથી? અને નથી એ કેમ છે? એટલે વિરોધ થયો. એનો અહીં વિરોધનો મથન કરનાર, નાશ કરનારું છે, અભાવ કરનારું છે. પોતાના સ્વરૂપમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી છે અને પર દ્રવ્યના ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી નથી. એ રીતે સ્યાદ્વાદ વસ્તુના અનેકાંત સ્વરૂપને સિદ્ધ કરે છે. માટે અનેકાંતને નમસ્કાર કરવામાં આવ્યા છે. સમજાણું કાંઈ?

ત્રીજો બોલ આવ્યો. ‘કથંચિત્ સમુદાયની અપેક્ષાએ એકરૂપ છે, કથંચિત્ ગુણપર્યાયની અપેક્ષાએ અનેકરૂપ છે.’ એ વસ્તુ જે છે એના સમુદાય એટલે ગુણ સમુદાયનો એકરૂપ એ અપેક્ષાએ એક છે અને ગુણ-પર્યાયની અપેક્ષાએ અનેક છે. એ બે વિરોધ છે, બે વિરોધ છે. એક તે અનેક કેમ? અને અનેક તે એક કેમ? છતાં ‘વિરોધમથન’ વિરોધના ‘મથન’, વિરોધનો નાશ કરનારું અનેકાંત છે. બીજી ગાથાનો ભાવાર્થ, બીજી ગાથાનો ભાવાર્થ. ‘મથન’ છે ને? ‘મથન’. મથન મથન કરે છે ને? સમજાણું? પુસ્તક રાખજો, પુસ્તક છે ને?

ત્રીજો બોલ. ‘કથંચિત્ સંજ્ઞા, સંખ્યા, લક્ષણની અપેક્ષાએ ગુણ-પર્યાયાદિ અનેક-ભેદરૂપ છે,...’ કોણ? વસ્તુ. વસ્તુ કોઈ અપેક્ષાએ, કથંચિત્ એટલે કોઈ અપેક્ષાએ, સંજ્ઞાથી કારણ કે, આત્માનું નામ આત્મા, ગુણનું નામ ગુણ તે સંજ્ઞામાં ફેર છે. સંખ્યામાં ફેર છે. દ્રવ્ય એક, ગુણ અનેક. લક્ષણમાં ફેર છે દ્રવ્યનું લક્ષણ ગુણ-પર્યાયનું ધારણ, ગુણનું લક્ષણ પર્યાયનું પ્રગટ આદિ થવું. ‘ગુણ-પર્યાયાદિ અનેક-ભેદરૂપ છે,...’ દરેક આત્મા ને દરેક પરમાણુ ગુણ અને અવસ્થા દ્વારા ભેદરૂપ છે. અનેકનો અર્થ ભેદરૂપ છે. સમજાય છે?

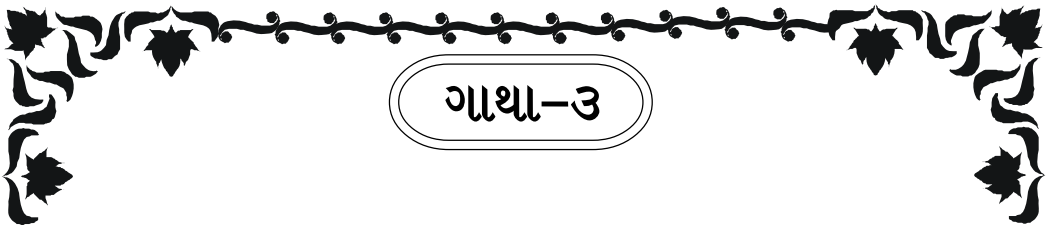
‘કથંચિત્ સત્ની અપેક્ષાએ અભેદરૂપ છે.’ વસ્તુ તરીકે અભેદ છે. આમ દેખો તો તે ભેદ તે અભેદ વિરોધ દેખાય છે. પણ એ વિરોધનો મંથન કરનાર, મંથન કરનાર અનેકાંત તેનો મંથન કરીને નાશ કરે છે. અનેક ગુણની અપેક્ષા ને પર્યાયની અપેક્ષાએ તેને ભેદ કહેવાય છે, વસ્તુની અપેક્ષાએ તેને અભેદ કહે છે તો વિરોધનો નાશ કરે છે. એકનો એક ભેદ ને એનો એ અભેદ કેમ હોય? તેનો નાશ કરે. જુઓ! પરમાગમનો જીવ છે એ, શાસ્ત્રનો એ જીવ છે. બીજી ગાથામાં આવ્યું ને?

‘કથંચિત્ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ નિત્ય છે, કથંચિત્ પર્યાય અપેક્ષાએ અનિત્ય છે.’ વસ્તુ છે એ કાયમ ટકવાની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, એની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે એમ નહિ. અને પર્યાય અપેક્ષાએ, બદલવાની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. એવી વિરોધતા દેખાવા છતાં દ્રવ્ય અપેક્ષાએ નિત્ય અને પર્યાય અપેક્ષાએ અનિત્ય એવો વિરોધનો મંથન-નાશ કરે છે. પાઠમાં છે ને? ‘વિરોધમથનં સકલનયવિલસિતાનાં નમામ્યનેકાન્તમ્’ આચાર્ય પોતે અનેકાંતને નમસ્કાર કરે છે. અનેકાંત એ આત્માનું સ્વરૂપ છે, અમૃત સ્વરૂપ છે એને નમસ્કાર કરે છે. અનેકાંત તો જડમાં પણ અનેકાંત છે તો એને નમસ્કાર કર્યો? અહીં તો અનેકાંતને નમસ્કાર કરે છે. આત્માને અનેકાંત સ્વરૂપ છે એને નમસ્કાર કરે છે. અનેકાંતનું જે જ્ઞાન ને ભાન એને

અહીં નમસ્કાર કરે છે. ભાઈ! નહિતર અનેકાંત તો જડમાં પણ છે. સમજાણું આમાં? આ આત્મા પોતે પોતાના સ્વરૂપની ગુણ પર્યાય અપેક્ષાએ ભેદ (રૂપ છે), સત્ની અપેક્ષાએ (અભેદ છે). ભેદ તે અભેદ કેમ હોય? પર્યાયથી આશ્રય કરે તો પર્યાય તો ભેદરૂપ છે, આશ્રય કરે તે અભેદ છે. તો ભેદ હોય તે અભેદ કેમ હોય? કે, ભાઈ! ભેદ હોય તે અભેદ કેમ? વસ્તુની અપેક્ષાએ અભેદ છે, ગુણ-પર્યાયની અપેક્ષાએ ભેદ છે. એમ અનેકાંત સ્યાદ્વાદ વિરોધના ભાવનો નાશ કરનાર છે. કહો! સમજાણું કાંઈ?

‘કથંચિત્ દ્રવ્ય અપેક્ષાએ નિત્ય છે,...’ ભગવાન આત્મા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય છે, ‘કથંચિત્ પર્યાય અપેક્ષાએ અનિત્ય છે.’ જે અપેક્ષાએ નિત્ય છે તે અપેક્ષાએ અનિત્ય હોય તો વિરોધ આવે. પણ જે અપેક્ષાએ નિત્ય છે તે અપેક્ષાએ અનિત્ય નથી તેથી એમાં વિરોધ આવતો નથી, એમ કહે છે. પર્યાયથી કામ લેવાય. એ કામ લેવાની વસ્તુ જે ધ્રુવ છે એમાં એ પર્યાય નથી. તેથી વિરોધ આવતો નથી. ‘આ રીતે સ્યાદ્વાદ સર્વ વિરોધને દૂર કરે છે.’ પેલા ‘વિરોધમથનં’ નો અર્થ કર્યો. આ રીતે ભગવાન આત્મા ત્રિકાળ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ દ્રવ્યે નિત્ય છે, અવસ્થાએ અનિત્ય છે. એ રીતે અવસ્થાએ અનિત્ય અને દ્રવ્યે નિત્ય કહીને વિરોધનો નાશ કરનારું છે.

‘સ્યાત્ એટલે કથંચિત્ નય અપેક્ષાએ, વાદ એટલે વસ્તુસ્વભાવનું કથન તેને સ્યાદ્વાદ કહે છે, તેને નમસ્કાર કર્યા.’ લ્યો! સ્યાદ્વાદને નમસ્કાર કર્યો. સ્યાદ્વાદ તો છએ દ્રવ્યને છે. અહીં અનેકાંત જ્ઞાન થયું ને! ભલે પરનું હોય અને સ્વનું (હોય). પરમાગમનું બીજ અનેકાંત છે. જે જ્ઞાન થયું કે, સ્વરૂપે શુદ્ધ ધ્રુવ, પર્યાયે અશુદ્ધ પલટતી દશા, સ્વભાવ ધ્રુવ, એક દ્રવ્યમાં આમ કેમ થાય? વિરોધ દેખાય છે તેને અનેકાંત જ્ઞાન દ્વારા એ વિરોધનો નાશ કરે છે. એવા અનેકાંતને અહીંયાં પોતાના સમ્યજ્ઞાન સ્વરૂપ અનેકાંત ભાવ, તેને નમસ્કાર કર્યો છે. કહો! સમજાણું?

આગળ આચાર્ય ગ્રન્થ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે.

લોકત્રયૈકનેત્રં નિરુપ્ય પરમાગમં પ્રયત્નેન ।
અસ્માભિરુપોદ્ધિયતે વિદુષાં પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયોઽયમ્ ॥૩ ॥

અન્વયાર્થ :- [લોકત્રયૈકનેત્ર] ત્રણલોક સંબંધી પદાર્થોને પ્રકાશિત કરવામાં અદ્વિતીય નેત્ર [પરમાગમ] ઉત્કૃષ્ટ જૈનાગમને [પ્રયત્નેન] અનેક પ્રકારના ઉપાયોથી [નિરુપ્ય] જાણીને અર્થાત્ પરંપરા જૈન સિદ્ધાંતોના નિરૂપણપૂર્વક [અસ્મામિઃ] અમારા વડે [વિદુષાં] વિદ્વાનોને માટે [અયં] આ [પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયઃ] પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય નામનો ગ્રન્થ [ઉપોદ્વિયતે] ઉદ્ધાર કરવામાં આવે છે.

ટીકા :- ‘અસ્મામિઃ વિદુષાં અયં પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયઃ ઉપોદ્વિયતે’ - અમે ગ્રન્થકર્તા જ્ઞાની જીવોને માટે આ પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય નામનો ગ્રન્થ અથવા ચૈતન્યપુરુષનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરવાનો ઉપાય પ્રગટ કરીએ છીએ. ‘કિં કૃત્વા’ -કેવી રીતે? ‘પ્રયત્નેન’ -અનેક પ્રકારે ઉદ્દેશ કરીને સાવધાનતાથી - ‘પરમાગમં નિરુપ્ય’ -પરંપરાથી જૈન સિદ્ધાંતનો વિચાર કરીને.

ભાવાર્થ :- જેવી રીતે કેવળી, શ્રુતકેવળી અને આચાર્યોના ઉપદેશની પરંપરા છે તેનો વિચાર કરીને અમે ઉપદેશ કરીએ છીએ, સ્વમતિથી કલ્પિત રચના કરતા નથી. કેવા છે પરમાગમ? ‘લોકત્રયૈકનેત્ર’ -ત્રણે લોકમાં ત્રણ લોક સંબંધી પદાર્થોને બતાવવા માટે અદ્વિતીય નેત્ર છે. ૩.

હવે ‘આગળ આચાર્ય ગ્રન્થ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે.’ પહેલાં શ્લોકમાં ઇષ્ટદેવને નમસ્કાર કર્યો, બીજા શ્લોકમાં શાસ્ત્રમાં અનેકાંત ભાવને નમસ્કાર કર્યો. એ શૈલી છે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ તીન. ગુરુને (નમસ્કાર) ન કરતાં કોને માટે બનાવ્યું એ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્યદેવ’ ની શૈલી છે. ‘સમયસાર’માં પણ પહેલા નમઃ સમયસારાય કહ્યું, પછી સિદ્ધાંતને નમસ્કાર કર્યો, ત્રીજામાં હું આ શાસ્ત્રને કહીશ ત્યાંથી ઉપાડ્યું છે. ત્રીજામાં હું આ શાસ્ત્રને કહીશ ત્યાંથી ઉપાડ્યું છે, એ શૈલી અહીં લીધી છે.

લોકત્રયૈકનેત્રં નિરુપ્ય પરમાગમં પ્રયત્નેન ।

અસ્મામિરુપોદ્વિયતે વિદુષાં પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાયોડયમ્ ।।૩ ।।

આ ગ્રન્થની ખૂબી એમ છે કે, હું આ વિદ્વાનો માટે કહું છું. આ એક શબ્દ આ વાત ખાસ આમાં આ વાપર્યો છે. ‘વિદુષાં’ જ્ઞાની માટે આમ કહ્યું છે. જુઓ! ભાષા. આ ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ જેને ‘જિનપ્રવચન રહસ્ય કોષ’ પણ કહેવામાં આવ્યું છે. પાછળથી શબ્દમાં લખ્યું છે. ‘ટોડરમલ્લ’માં એમ નથી. આમાં વળી એમ છે. પેલો અધિકાર પૂરો થાય છે ને? ત્યાં એમ લખ્યું છે. ‘જિનપ્રવચન રહસ્ય કોષ’. પેલામાં નથી. આ દર્શનનો અધિકાર પૂરો થાય છે ને જ્યાં? ત્યાં લખ્યું છે. ત્યાં લખ્યું, જેનું બીજું નામ ‘પ્રવચનરહસ્ય કોષ’ છે. ‘દર્શન અધિકાર’ ૩૬ પાનું. કારણ કે, ભાઈમાં નથી, ‘ટોડરમલ્લ’માં નથી. છે ને છેલ્લો

શબ્દ? પ્રવચન રહસ્ય કહ્યું છે. ત્યાં પછી જૈન આગમ પ્રવચન રહસ્ય એમ કહ્યું. પણ એ આમાં નથી પણ બીજામાં છે એમાંથી નાખ્યું લાગે છે. જુઓ! અહીં એમ લખ્યું છે-‘પ્રવચન રહસ્ય’. અને જ્ઞાનનો અધિકાર પૂરો થયો ૪૩ ત્યાં વળી ‘જિનપ્રવચન રહસ્ય કોષ’ એમ લખ્યું છે. એ પણ ‘ટોડરમલ્લ’માં નથી. કોઈમાં શબ્દ આમ નાખ્યો, કો’કમાં આમ નાખ્યો, સરખા શબ્દ નથી. એક રીતના શબ્દ નથી. ગમે તે રીતે.. કોણે બધું કર્યું છે? સરખું નથી, સરખો શબ્દ આવવો જોઈએ ને તો તો. કારણ કે, પેલામાં ક્યાંય નથી. કહો! શું કહ્યું? જુઓ! એનો અન્વયાર્થ.

અન્વયાર્થ :- ‘ત્રણલોક સંબંધી પદાર્થોને પ્રકાશિત કરવામાં અદ્વિતીય નેત્ર...’ કેવું છે આ પરમાગમ? કે, ત્રણલોક સંબંધી પદાર્થને પ્રકાશિત કરવામાં અદ્વિતીય, અજોડ એક નેત્ર (છે). ‘ઉત્કૃષ્ટ જૈનાગમને...’ પરમ આગમ. પરમ એટલે ઉત્કૃષ્ટ. ‘એવા જૈનાગમને ‘પ્રયત્નેન’ અનેક પ્રકારના ઉપાયોથી...’ ભાષા આમ છે. ‘પ્રયત્નેન’ એનો અર્થ કર્યો-અનેક પ્રકારના ઉપાયોથી. ‘નિરુપ્ય’ નિરૂપ્યનો અર્થ તો કહેવું થાય છે. અહીંયા જાણીને કર્યો છે. જાણવું થાય છે પણ જાણીનેનો અર્થ બીજો લે છે. ‘અર્થાત્ પરંપરા જૈન સિદ્ધાંતોના નિરૂપણપૂર્વક...’ એમ લીધું. પરંપરા જૈન સિદ્ધાંતમાં કેવળી શુદ્ધ કેવળી આચાર્યોએ જે કહ્યું છે તેના નિરૂપણપૂર્વક આને અમે કહેશું. એમાં જે કાંઈ અનાદિથી કેવળજ્ઞાની તીર્થંકરો કહે છે એ આમાં કહેશું, અમારી કલ્પનાની વાત આમાં નથી.

“અસ્માભિઃ” અમારા વડે...’ જો ભાષા એમ આવી આમાં. ‘સમયસાર’ આદિમાં એમ નથી આવતું. ત્રીજા શ્લોકમાં આવ્યું કે, અમે આમ છીએ પર્યાયથી, દ્રવ્યથી આમ છીએ. અમે અહીંયાં ‘વિદ્વાનોને માટે...’ જુઓ! કર્તા છે કે નહિ આમાં? પેલો કહે કર્તા નથી. એ તો નિમિત્તનું કથન છે. પહેલા તો કહે છે કે, આગળ કહેશે કે વાણી વાણીથી રચાય છે, શબ્દોના વિચિત્રથી આ અક્ષરો થઈ ગયા, મારાથી નહિ. અહીં તો નિમિત્તપણું બતાવે છે. ‘અસ્માભિઃ’ એટલે આમાં નિમિત્તપણું ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’નું છે. એથી બન્યું છે એમ નહિ પણ એનું નિમિત્તપણું છે એટલું બતાવવા ‘અસ્માભિઃ’ શબ્દ પડ્યો છે. છે ને? અમારાથી, ‘અમારા વડે...’ બન્યું છે. એમાં લોકો તકરાર કરે છે. અમારા વડે એટલે નિમિત્ત તો હું છું એમ બતાવવા વાત છે. આગળ તો છેલ્લામાં કાઢી નાખશે. ... એ શ્લોકમાં. ઇ જ કહે છે ... એ..ય..! કીધું જ નથી એમ. કહેતા વખતનો જ આશય એવો છે કે, આ થાય છે શબ્દોથી પણ અમે નિમિત્ત છીએ એટલે અમારા વડે એટલું કહેવામાં આવ્યું. કહો! આ બધી તકરાર મોટી ચાલે છે. પાના કાલે આવ્યા છે, હોં! ભાઈ! ઇ પાના કાલે પદ આવ્યા છે. ૬૨૪ સુધી કાલે આવ્યા છે. સમજાણું કાંઈ?

‘અમારા વડે...’ ભાષા તો એમ જ કહે ને અમે કહીએ છીએ તે સાંભળો! એમ બોલેને! એનો અર્થ એમ જ લઈ લે કે, કહેવાના શબ્દોનો રચનાર જ આત્મા છે. (એ તો) સ્વતંત્ર

છે. વ્યવહારથી કહેવાય ને વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની લે... એ આગળ પોતે કહેશે, ભાઈ! કે, વ્યવહારને નિશ્ચય માને તે ઉપદેશને લાયક નથી. એ જ કહું છું. એણે આ શબ્દ કહ્યા છે એનો આ ભાવાર્થ છે. વ્યવહારથી કહેવાય છે એને જ નિશ્ચય માની લે એ જીવ તો ઉપદેશને પણ લાયક નથી. છે ને? સમજાણું? જુઓ! ૬ઠ્ઠી ગાથા, ૬ઠ્ઠી, ૬ઠ્ઠી.

અબુધસ્ય બોધનાર્થ મુનીશ્વરા દેશયન્ત્યભૂતાર્થમ્ ।

વ્યવહારમેવ કેવલમવૈતિ યસ્તસ્ય દેશના નાસ્તિ ।।૬।।

વ્યવહારને જે ખાસ જાણે, વ્યવહારને નિશ્ચય જાણી લે એ દેશનાને લાયક નથી. કહું ને એમાં? ‘અસ્માભિઃ’ માં આવી ગયું. એ ‘અસ્માભિઃ’ કહીએ છીએ, વ્યવહારથી કહીએ એને તું નિશ્ચય માની લે કે, અમે જ કર્તા છીએ (તો તે ખોટું છે). સ્વતંત્ર છે ને! માને. અહીં તો ચોખ્ખું કરી નાખ્યું છે ૬ઠ્ઠીમાં, જુઓ! વ્યવહારને જ નિશ્ચય માની લે છે. વ્યવહાર તે કહું એને માની લે કે ખરેખર અમે શાસ્ત્રના કર્તા છીએ તો એ ઉપદેશને લાયક નથી, સાંભળવાને લાયક નથી.

મુમુક્ષુ :- વ્યવહાર તો છે ને!

ઉત્તર :- વ્યવહાર એ નથી, વ્યવહારે એનો અર્થ શું? નિમિત્ત કોણ છે એનું જ્ઞાન કરાવે છે. વ્યવહારે કર્તા છે અને નિશ્ચયે કર્તા નથી તો બેનો મેળ કાંઈ રહ્યો નહિ. કર્તા છે જ નહિ, પણ અમે કીધું એમાંથી તું જો વ્યવહારને નિશ્ચય માની લે તો તું અમારી વાત સાંભળવાને લાયક નથી, એમ કહે છે. આહા..! લાયક નથી. કારણ કે, સમજાવવામાં વ્યવહારની કથનની પદ્ધતિ આવે છે અને તું જ્યારે વ્યવહારને પકડી બેસે ત્યારે અમારે કહેવું છે તો વ્યવહારથી પેલો નિશ્ચય, બતાવવું છે એ, વ્યવહારનું લક્ષ છોડાવવું છે. એને ઠેકાણે તું ત્યાં કહે કે, જુઓ! તમે કહું નહોતું? અમે કહું છે એમ કહું નહોતું? અમે કહું છે એમ કહું નહોતું? હવે સાંભળને! અમે કહું હતું એ તો નિમિત્તથી કહું હતું પણ એને તું નિશ્ચય માની લે છે અમે જ શબ્દોના કર્તા છીએ (તો તું) સમજતો નથી, વાતને સમજી શકશે નહિ, સમજવાને લાયક જ તું નથી. ના જ પાડી છે, જુઓને! તેને ઉપદેશ નથી એમ કહું છે. શું કહેવું? સામો જ પડે ત્યાં... બોલ ભાઈ! મૌન થવાથી લાભ થાય. ત્યારે તમે કેમ મૌન નથી થતાં? લ્યો! એ પાધરો એમ પકડે. બોલી શકાય નહિ. ત્યારે તમે આ બોલો છો ને? હવે સાંભળને! કઈ અપેક્ષાએ વાત ચાલે છે? વ્યવહારને જ પકડે તો તું સાંભળવાને લાયક નથી. સમજાણું?

અમારાથી, એમ કહું ને? ‘વિદ્વાનોને માટે...’ પાછી ભાષા આમ છે. વિદ્વાનોને માટે આ શાસ્ત્ર રચાય છે. કારણ કે, ઘણા નયથી કઈ શૈલી છે નિશ્ચયની, સદ્ભૂત વ્યવહારનયની, અસદ્ભૂત વ્યવહારનયની કઈ અપેક્ષા છે એ અપેક્ષા જો તું નહિ સમજ તો આ વસ્તુ નહિ સમજી શકે. બરાબર નિશ્ચય ને વ્યવહારના શ્રોતાને લેશે. શ્રોતાનું લેશે કે નિશ્ચય

વ્યવહારના જાણ તે શ્રોતા આ વાતને સાંભળવા લાયક છે. અહીં શ્રોતાની જુદી ગાથા છે. એ સમજાણું? શ્રોતા આવા જોઈએ એમ કહે છે. આગળ કહેશે. ટમી (ગાથા), ટમી માં શ્રોતાની વાત કરશે. ટમી છે ને.?

વ્યવહારનિશ્ચયૌ યઃ પ્રબુદ્ધ્ય તત્ત્વેન ભવતિ મધ્યસ્થઃ ।

પ્રાપ્નોતિ દેશનાયાઃ સ એવ ફલમવિકલં શિષ્યઃ ॥૮॥

ટમી ગાથા છે, શ્રોતા આવા જોઈએ. શ્રોતાને માટેની આટલી જવાબદારી છે. એને નિશ્ચય વ્યવહારનો જે શબ્દ આવ્યો કે, અમે કહીએ છીએ એમાં એણે જાણવું જોઈએ કે, એ તો વ્યવહારથી કહ્યું છે. સમજાણું કાંઈ? સાંભળનારને પાઠરો પકડે કે વ્યવહારે તમે... ભાઈ! અમે કહીએ છીએ તે સમજો. એમ ભાષા આવે. ત્યારે (પકડે કે) જુઓ! આવ્યું કે નહિ? તમે કહો છો એક આવ્યું અને તમારાથી ત્યાં સમજાય છે એ આવ્યું. અમે કહીએ છીએ એ સમજો, ભાઈ! તમે કહો છો એ ખ્યાલ છે. અમે કહીએ એટલે ભાષા આવી, સમજો ત્યાં અમારાથી, પરથી સમજી શકે એના ક્રમ વિનાની પર્યાય ને એક આ થાય તો ક્રમ તુટી ગયો, લ્યો! ભાઈ! તું ઝઘડો કરે પણ તું વ્યવહાર ને નિશ્ચયના જાણ વિના શ્રોતા શ્રવણને લાયક નથી એમ કહ્યું. જ્યારે જ્યારે વ્યવહારના કથનો આવે (ત્યાં સમજવું કે) આ વ્યવહારથી કહ્યું છે. નિમિત્ત કોણ હતું એનું જ્ઞાન કરાવ્યું છે એને સમજ. એમાં પણ સમજનારો લાયક છે એને આ નિમિત્ત થાય છે એથી સમજ એમ કીધું. એમ વ્યવહાર ને નિશ્ચયનો જાણનાર હોય. ભલે વક્તા વિશેષ જાણનાર છે, પણ શ્રોતામાં આટલું તો વ્યવહાર નિશ્ચયનું થોડું પણ જો લક્ષ જ્ઞાન ન હોય તો વ્યવહાર નિશ્ચયની વાતને એકાંત કરીને કાઢી નાખશે. નહિ, વ્યવહારથી કીધું એ પણ બરાબર છે, નિશ્ચયથી કીધું એ પણ બરાબર છે. સમજાણું કાંઈ? ... ચોથી ગાથા કીધા પછી પેલી આઠમી લેશે. મુખ્ય-ઉપચારનું જ્ઞાન જોઈએ. મુખ્ય એટલે નિશ્ચય. ચોથી ગાથામાં છે ને? અને ઉપચાર એટલે વ્યવહાર કથન, ઉપચાર કથન છે, વ્યવહાર એટલે ઉપચાર કથન છે. મુખ્ય એ નિશ્ચય છે, ઉપચારથી કહેવાણું એને બરાબર માની લે તો એ વ્યવહારનો જાણનાર નથી. સમજાણું કાંઈ?

અમારાથી એમ જે કહ્યું અને તે વિદ્વાનોને માટે. પાછુ એમ પણ આવ્યું ને? એ સમજનારને માટે હવે સમજે એની મેળાએ એને કારણે અને તું કહે કે, વિદ્વાનોને માટે. એય...! પણ શું થાય? એ શૈલી એવી કોઈ છે ને. અમે આને માટે, આને માટે (કહીએ છીએ). આ કીધું ને? આને માટે. એ... 'રતિભાઈ'! આ પરને માટે કહ્યું છે. લખવામાં, વાતમાં એમ આવે, બાપુ! એને ખબર નથી. બાકી તો પોતાનો વિકલ્પ ઉઠ્યો છે એ બીજાને માટે કહે છે? આહાહા...! પણ એ શૈલી એવી હોય છે ને કે, આ સમજે, આ શૈલી, એવી વિકલ્પની જાત પોતાને આવી છે. ત્યારે કહે છે કે, 'વિદુષાં' વિદ્વાનોને માટે. કારણ કે, આ તો નિશ્ચય વ્યવહારની સંધિ અને એનું બરાબર સ્વરૂપ (સમજવું જોઈએ). વાસ્તવિક ભૂતાર્થ નિશ્ચય,

વ્યવહાર અભૂતાર્થ છે. અભૂતાર્થ કહો કે અહીંયાં ઉપચાર કહો. શ્રોતા ઉપચાર કથન અને અભૂતાર્થ કથનને ન સમજે અને ભૂતાર્થ અને નિશ્ચયને ન સમજે તો એ શ્રોતા કંઈકનું કંઈક ગડબડ કરશે. સામાની ભૂલ કાઢશે, જે હેતુ સમજાવવાનો (છે એ) હેતુને પકડશે નહિ. જુઓ! તેથી એમણે કહ્યું ‘વિદુષાં’ માટે આ પરમાગમને હું કહું છું. ‘અમૃતચંદ્રચાર્ય’ કહે છે.

‘આ પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય નામનો ગ્રન્થ...’ જુઓ! ભાષા એવી છે. આ પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય, પુરુષાર્થ ચૈતન્ય સ્વરૂપના પ્રયોજનની સિદ્ધિ, એ નામનો ગ્રન્થ ‘उपोद्धियते’ ‘ઉદ્ધાર કરવામાં આવે છે.’ દેખો! સર્વ શાસ્ત્રમાંથી કાઢી, તારવીને ઉદ્ધાર કરવામાં આવે છે એમ કહે છે. ગ્રન્થ ઉદ્ધાર કરવામાં આવે છે, ગ્રન્થ કરવામાં આવે છે. નીતિ અને પ્રશ્ન વ્યવહાર આવ્યો.

ટીકા :- ‘अस्माभिः विदुषां अयं पुरुषार्थसिद्धयुपायः उपोद्धियते’ -અમે ગ્રન્થકર્તા...’ લ્યો! અમે ગ્રન્થકર્તા. ‘પ્રવચનસાર’માં છેલ્લે એમ કહ્યું, ભાઈ! અમે આના વાક્યના કરનારા છીએ અને એથી વાણી તને સમજાવે છે અને એ દ્વારા તું સમજવાને લાયક છો એવો વ્યામોહ કાઢી નાખ. ભારે વાતું. સમજાણું કાંઈ? અમે વ્યાખ્યાતા છીએ અને આ શબ્દો વ્યાખ્યેય છે અને એ તને સમજાવે છે એવો વ્યામોહ કાઢી નાખ. અહીં કહે છે કે, અમે આને સમજાવીએ છીએ. એય...! એકના એક ‘અમૃતચંદ્રચાર્ય’ના ન્યાંના કથન અને અહીં કથન, ઘણો ફેર. ઈ કહે છે કે, વ્યવહાર ને નિશ્ચયનું એને ઉપચાર ને અણઉપચારનું બરાબર જ્ઞાન હોવું જોઈએ. શ્રોતાની પણ એટલી જવાબદારી અહીંયાં ગણવામાં આવી છે. સમજાણું કાંઈ? શું થાય? એમાં બીજું બને શું?

‘અમે ગ્રન્થકર્તા જ્ઞાની જીવોને માટે...’ ‘વિદુષાં’નો અર્થ કર્યો પાછો. એટલે સમજવાના જ્ઞાનીને કાંઈ સમજવાની જિજ્ઞાસા છે ને સમજવાના કામી છે. એવા ‘જ્ઞાની જીવોને માટે આ પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય નામનો ગ્રન્થ અથવા...’ પુરુષાર્થસિદ્ધિનો અર્થ કરે છે. ‘ચૈતન્યપુરુષનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરવાનો ઉપાય પ્રગટ કરીએ છીએ.’ લ્યો! એમ સિદ્ધ કર્યું. કેવો છે પ્રભુ આત્મા? ચૈતન્યપુરુષ. ચૈતન્યપુરુષનું પ્રયોજન. એટલે ચૈતન્યપુરુષ છે આત્મા, એનું પ્રયોજન સિદ્ધિ સિદ્ધિ, એનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરવાનો ઉપાય પ્રગટ કરીએ છીએ, પ્રગટ કરીએ છીએ. ભાઈસાબ ! આહાહા...! અરે..રે...! શું થાય? એવી તકરાર, એવી તકરાર (કરે). આમાં એવું લખ્યું છે ને માથાં ફોડે.

‘किं कृत्वा’ -કેવી રીતે? ‘प्रयत्नेन’ -અનેક પ્રકારે ઉદમ કરીને...’ એમ. અનેક પ્રકારે પ્રયત્ન (કરીને). પ્ર...યત્ન છે ને શબ્દ? એટલે પ્રથી વિશેષ પુરુષાર્થથી સાવધાનીથી. ક્યાંય અંદર ફેર નહિ આવે એવી સાવધાનીથી પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય-ચૈતન્યના ચૈતન્યરૂપી પુરુષ એની પ્રયોજનની સિદ્ધિ સાવધાનીથી કહીશ, સાવધાનીથી કહીશ. સમજાણું કાંઈ? જેમાં પુરુષાર્થ ચૈતન્યનું પ્રયોજન સિદ્ધ થશે એવી હું વાત કરીશ. કહો! સમજાણું કાંઈ? એ ‘સમયસાર’નું

કથન છે ‘ન્યાલભાઈ’ આમાં પણ બીજી ઢબના પ્રકાર હોય છે. એમ કે આ બધું ‘સમયસાર’... વાત તો એક હોય પણ એના ઘણા પ્રકારો, ઘણા પડખામાં વિવિધતામાં વિરોધતા ક્યાંય દેખાતી હોય, વિવિધતામાં વિરોધતા ક્યાંય દેખાતી હોય તો એ બધી વિરોધતાના મથન-નાશ કરવાના આ બધા પ્રકારો છે. ‘સમાધીતંત્ર’, ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય’ બધું બતાવે છે તો જે છે એ છે પણ વસ્તુમાં ઘણા પ્રકારના પડખાં હોય છે એને સમજાવવા માટે આ વાત છે. સમજાણું કાંઈ?

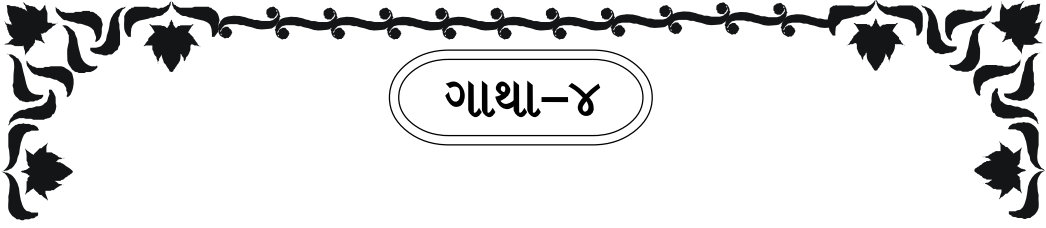
“પરમાગમં નિરુપ્ય” -પરંપરાથી જૈન સિદ્ધાન્તનો વિચાર કરીને.’ એવું અહીં કહ્યું. વિચાર કરીને, ત્યાં જાણીએ એમ કહ્યું. પેલામાં જાણીને (એમ કહ્યું). આ તો નિરૂપણપૂર્વક એમ કહ્યું. પરંપરાથી ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરની જે વાણી એ કેવળી, શ્રુતકેવળી અને આચાર્યોથી આવી છે એના જૈન સિદ્ધાન્તનો વિચાર. પરમાગમ છે ને? અન્યના શાસ્ત્ર નહિ. પરમ ભગવાનની વાણી જે પરંપરા આવી છે એના અનુસારે અમે વિચાર કરીને આ ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય’ કહેશું. એમાં કાંઈ ફેરફાર આવશે નહિ.

ભાવાર્થ :- ‘જેવી રીતે કેવળી, શ્રુતકેવળી અને આચાર્યોના ઉપદેશની પરંપરા છે...’ જેવી રીતે અનાદિ કેવળીની પ્રરૂપ પ્રરૂપ ઉપદેશની પરંપરા છે, જેવી રીતે કેવળીના ઉપદેશની પરંપરા છે એમ એક એક ઉપર લેવું. એમ શ્રુતકેવળીના ઉપદેશની પરંપરા છે, એમ જ આચાર્યોના ઉપદેશની પરંપરા છે. સમજાણું કાંઈ? તેનો વિચાર કરીને, ‘તેનો વિચાર કરીને...’ અમે શ્રુતકેવળીઓ છદ્મસ્થ અને સર્વજ્ઞ અને આચાર્ય-શ્રુતકેવળી ન હોય એવા બીજા આચાર્ય, એની ‘ઉપદેશની પરંપરા છે તેનો વિચાર કરીને અમે ઉપદેશ કરીએ છીએ,...’ અમે ઉપદેશ કરીએ છીએ. ઉપદેશ કરી શકાતો નથી ને અહીં ઉપદેશ કરીએ છીએ (એમ કહે છે). વિકલ્પ આવ્યો છે એટલું જ્ઞાન કરાવવા ઉપદેશ કરીએ છીએ એમ નીકળે છે. ભાઈ! શું થાય? એ વસ્તુની શૈલી એવી છે. તેથી શ્લોકમાં એણે નાખ્યું છે કે, શ્રોતા વ્યવહાર ને નિશ્ચયના જાણનાર જોઈએ. ભાઈ! એ ન જાણે તો એનો કાંઈકનો કાંઈક અર્થ કરી નાખશે. શાસ્ત્રના અર્થોમાં પણ ગડબડી ઊભી કરશે. શું થાય?

‘સ્વમતિથી કલ્પિત રચના કરતા નથી.’ સ્વમતિથી કલ્પિત રચના કરતા નથી. જુઓ! પ્રમાણ સિદ્ધ કર્યું. ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર પરંપરાએ જે આવ્યું, શ્રુતકેવળીએ કહ્યું અને આચાર્યોએ કહ્યું. જે ‘કુંદકુંદ’ આદિ આચાર્ય. એના અનુસારે અમે કહીશું. વિચાર, તેનો પણ વિચાર કરીને. ‘નિરુપ્ય’ છે ને! સમજીને, વિચારીને, મનન કરીને, નક્કી કરીને. એમ ને એમ દીધે રાખ્યું એમ નહિ. આહા...! વસ્તુને સ્વચ્છ સિદ્ધ કરવા કેટલી અપેક્ષાઓ મુકે છે.

‘કેવા છે પરમાગમ?’ પરમ આગમ, મહા શાસ્ત્ર, મહા સિદ્ધાન્ત. “લોકત્રયૈકનેત્ર” - ત્રણે લોકમાં ત્રણલોક સંબંધી પદાર્થોને બતાવવા માટે અદ્વિતીય નેત્ર છે.’ જગતના ત્રણલોકમાં જે પદાર્થ છે, ત્રણલોકમાં કેવળીઓ પણ છે, અનંત નિગોદના જીવ પણ છે, સિદ્ધો પણ

છે, તીર્થકરો પણ છે. કહો! સમજાણું? 'લોકત્રયૈકનેત્ર' ત્રણલોકમાં ત્રણલોક સંબંધી પદાર્થોને બતાવવા માટે આ પરમાગમ અદ્વિતીય નેત્ર છે, અજોડ નેત્ર છે. અથવા એક જ આંખ છે. પરમાગમ એક જ આંખ છે. સિદ્ધને બતાવવા, પરમાત્માને બતાવવા, પંચ પરમેષ્ટીના સ્વરૂપને બતાવવા, મોક્ષનો માર્ગ (બતાવવા), ત્રણલોકમાં બધું આવી ગયું ને ઈ? બંધમાર્ગને બતાવવા, મોક્ષમાર્ગને બતાવવા, અનંત આત્માઓને બતાવવા, પરમાનંદની પ્રાપ્તિ એવા પરમાત્માને બતાવવા આ એક પરમાગમ અદ્વિતીય એક અજોડ નેત્ર છે.

આ ગ્રન્થની શરૂઆતમાં વક્તા, શ્રોતા અને ગ્રન્થનું વર્ણન કરવું જોઈએ એવી પરંપરા છે. માટે પ્રથમ જ વક્તાનું લક્ષણ કહે છે -

मुख्योपचारविवरण-निरस्तदुस्तरविनेयदुर्बोधाः ।
व्यवहारनिश्चयज्ञाः प्रवर्तयन्ते जगति तीर्थम् ॥४॥

અન્વયાર્થ :- [મુખ્યોપચારવિવરણનિરસ્તદુસ્તરવિનેયદુર્બોધાઃ] મુખ્ય અને ઉપચાર કથનના વિવેચન વડે પ્રગટપણે શિષ્યોનો દુર્નિવાર અજ્ઞાનભાવ જેમણે નષ્ટ કર્યો છે તેવા તથા [વ્યવહારનિશ્ચયજ્ઞાઃ] વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયના જાણનાર એવા આચાર્યો [જગતિ] જગતમાં [તીર્થ] ધર્મતીર્થ [પ્રવર્તયન્તે] પ્રવર્તવે છે.

ટીકા :- 'વ્યવહારનિશ્ચયજ્ઞાઃ જગતિ તીર્થ પ્રવર્તયન્તે' - વ્યવહાર અને નિશ્ચયના જાણનાર આચાર્યો આ લોકમાં ધર્મતીર્થ પ્રવર્તવે છે. કેવા છે આચાર્ય? 'મુખ્યોપચારવિવરણ-નિરસ્તદુસ્તરવિનેયદુર્બોધાઃ' -મુખ્ય અને ઉપચાર કથનવડે શિષ્યના અપાર અજ્ઞાનભાવનો જેમણે નાશ કર્યો છે એવા છે.

ભાવાર્થ :- ઉપદેશદાતા આચાર્યમાં અનેક ગુણો જોઈએ. પણ વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયનું જાણપણું મુખ્ય જોઈએ. શા માટે? જીવોને અનાદિનો અજ્ઞાનભાવ છે તે મુખ્ય (-નિશ્ચય) કથન અને ઉપચાર (-વ્યવહાર) કથનના જાણપણાથી દૂર થાય છે. ત્યાં મુખ્ય કથન તો નિશ્ચયનયને આધીન છે. તે જ બતાવીએ છીએ. 'સ્વાશ્રિત તે નિશ્ચય.' જે પોતાના જ આશ્રયે હોય તેને નિશ્ચય કહીએ. જે દ્રવ્યના અસ્તિત્વમાં જે ભાવ પ્રાપ્ત હોય તે દ્રવ્યમાં તેનું જ

સ્થાપન કરવું, પરમાણુમાત્ર પણ અન્ય કલ્પના ન કરવી તેને સ્વાશ્રિત કહીએ. તેનું જે કથન તેને મુખ્ય કથન કહીએ. એને જાણવાથી અનાદિ શરીરાદિ પરદ્રવ્યમાં એકત્વશ્રદ્ધાનરૂપ અજ્ઞાનભાવનો અભાવ થાય છે, ભેદવિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, સર્વ પરદ્રવ્યથી ભિન્ન પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપનો અનુભવ થાય છે. ત્યાં પરમાનંદ દશામાં મગ્ન થઈ કેવળદશાને પામે છે. જે અજ્ઞાની આને જાણ્યા વિના ધર્મમાં લાગે છે તે શરીરાશ્રિત ક્રિયાકાંડને ઉપાદેય જાણી, સંસારનું કારણ જે શુભોપયોગ તેને જ મુક્તિનું કારણ માની, સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ થયો થકો સંસારમાં ભમે છે. તેથી મુખ્ય (નિશ્ચય) કથનનું જાણપણું અવશ્ય જોઈએ. તે નિશ્ચયનયને આધીન છે તેથી ઉપદેશદાતા નિશ્ચયનયના જાણનાર જોઈએ. કારણ કે પોતે જ ન જાણે તે શિષ્યોને કેવી રીતે સમજાવી શકે?

વળી 'પરાશ્રિતો વ્યવહાર.' જે પરદ્રવ્યને આશ્રિત હોય તેને વ્યવહાર કહીએ. ક્ષિયિત્માત્ર કારણ પામીને અન્ય દ્રવ્યનો ભાવ અન્ય દ્રવ્યમાં સ્થાપન કરે તેને પરાશ્રિત કહે છે. તેનું જે કથન તેને ઉપચાર કથન કહે છે. એને જાણીને શરીરાદિ સાથે સંબંધરૂપ સંસારદશા છે તેને જાણીને, સંસારનાં કારણ જે આસ્રવબંધ તેને ઓળખી, મુક્તિ થવાના ઉપાય જે સંવર-નિર્જરા તેમાં પ્રવર્તે. અજ્ઞાની એને જાણ્યા વિના શુદ્ધોપયોગી થવા ઇચ્છે છે તે પહેલાં જ વ્યવહારસાધનને છોડીને પાપાચરણમાં જોડાઈ, નરકાદિક દુઃખસંકટમાં જઈને પડે છે. તેથી ઉપચારકથનનું પણ જાણપણું જોઈએ. તે વ્યવહારનયને આધીન છે તેથી ઉપદેશદાતાને વ્યવહારનું પણ જાણપણું જોઈએ. આ રીતે બન્ને નયોના જાણનાર આચાર્ય ધર્મતીર્થના પ્રવર્તક છે, બીજા નહિ. ૪.

હવે 'આ ગ્રન્થની શરૂઆતમાં વક્તા, શ્રોતા અને ગ્રન્થનું વર્ણન કરવું જોઈએ એવી પરંપરા છે.' આ ગ્રન્થની શરૂઆતમાં વક્તા કેવા જોઈએ, કહેનાર કેવા જોઈએ, પ્રરૂપક કેવા જોઈએ, આ નવું પુસ્તક હમણાં છપાણું છે. '...!' બહુ સાદી ભાષા છે, કાંઈ એવી બહુ નથી, થોડી થોડી શીખવી.

શ્રોતા :- કઈણ પડે.

ઉત્તર :- કઈણ પડે તો સાદી(ભાષા) કહીએ. કહો! સમજાણું કાંઈ? આ ગ્રન્થની શરૂઆતમાં વક્તા કહેનાર કેવા જોઈએ? શાસ્ત્રના પ્રરૂપક કેવા જોઈએ? અને શાસ્ત્રના સાંભળનારા કેવા જોઈએ? સમજાય છે? અને ગ્રન્થમાં વર્ણન શું આવશે એ ત્રણ વાત કરશે. 'એવી પરંપરા છે.' એવી અનાદિની પરંપરા છે. શ્રોતા કેવા, વક્તા કેવા અને શું કહેવું છે, એની પરંપરાથી તે વાત અમે કહીશું.

‘માટે પ્રથમ જ વક્તાનું લક્ષણ કહે છે -’

मुख्योपचारविवरण-निरस्तदुस्तरविनेयदुर्बोधाः ।

व्यवहारनिश्चयज्ञाः प्रवर्तयन्ते जगति तीर्थम् ॥४॥

જુઓ! અહીંથી ઉપાડ્યું છે મુખ્ય. ‘મુખ્ય અને ઉપચાર કથનના વિવેચન વડે...’ મુખ્ય એટલે નિશ્ચય. જુઓ! અહીં મુખ્ય એટલે નિશ્ચય એ મુખ્ય છે. અને વ્યવહાર એટલે ઉપચાર કથનો છે. એના કથનના વિવેચન દ્વારા, સ્પષ્ટતા દ્વારા, ‘પ્રગટપણે શિષ્યોનો દુર્નિવાર...’ ‘નિરસ્તદુસ્તરવિનેય’ ‘દુર્નિવાર અજ્ઞાનભાવ જેમણે નષ્ટ કર્યો છે...’ સમજાણું કાંઈ? ‘વિનેય’ વિનેય શિષ્ય, વિનેય એટલે શિષ્ય. એનો ‘દુર્બોધા:’ એટલે અજ્ઞાનભાવ ‘નિરસ્તદુસ્તર’ દુર્નિવાર તેનો નાશ કર્યો. સમજાણું કાંઈ? આવા ગુરુ-વક્તા જોઈએ એમ કહે છે. શિષ્યનું પછી કહેશે.

‘મુખ્ય અને ઉપચાર કથનના વિવેચન વડે પ્રગટપણે શિષ્યોનો દુર્નિવાર અજ્ઞાનભાવ...’ જે અજ્ઞાન અનાદિથી વારી શક્યો નથી એના અજ્ઞાનને, ‘જેમણે નષ્ટ કર્યો છે...’ શિષ્યનો લ્યો! ‘શિષ્યોનો દુર્નિવાર અજ્ઞાનભાવ જેમણે નષ્ટ કર્યો છે...’ લ્યો! આવ્યું કે નહિ? એય...! એનો અર્થ કે, જેનું અજ્ઞાન નાશ થાય એવું એનું જ્ઞાન છે, એવી એની કથની છે, એવો એને ભાવ ઉક્યો છે કે, આ જ ભાવથી અજ્ઞાન નાશ થાય. અજ્ઞાન જે છે એ આનાથી નાશ થાય, એવા કથન કરનાર, નિશ્ચય અને વ્યવહારના બરાબર જાણનાર તે વક્તા શિષ્યના દુર્નિવાર અજ્ઞાનને નાશ કરવામાં નિમિત્ત છે, એને નાશ કરે છે એમ કહેવામાં આવે છે. કહો! સમજાણું આમાં?

‘તેવા તથા...’ એક તો ઈ. એને ક્યાં સ્વચ્છંદ છે અને ક્યાં ભૂલે છે એ વ્યવહાર નિશ્ચય બતાવે એને. સમજાણું કાંઈ? અને પોતે ‘વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયના જાણનાર...’ સમજાણું કાંઈ? અહીં તો કહે છે કે, વક્તા એવા છે કે સામાના દુર્નિવાર અજ્ઞાનનો નાશ જ થાય, એવી વાત છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? એનો ઉપદેશ જ એવો હોય. પૂર્વાપર વિરોધ રહિત નિશ્ચય ને વ્યવહારનું જેને બરાબર ઉપચાર અને મુખ્યતાનું જ્ઞાન છે. ‘એવા આચાર્યો જગતમાં ધર્મ તીર્થ પ્રવર્તવિ છે.’ લ્યો! શિષ્યના દુર્નિવાર અજ્ઞાનને નાશ કરવા જેનું સામર્થ્ય છે એટલે એવો જે જેનો ભાવ (છે), એમાં ક્યાં ક્યાં તેની ભૂલ છે ને ક્યાં તે પોતે અટક્યો છે... સમજાણું? એને સંધિ બતાવે છે. પોતે નિશ્ચય વ્યવહારના જાણ છે. યથાર્થ મુખ્ય વસ્તુ એના જાણ છે, ઉપચારે કહેવામાં આવેલી વાતને પણ ઉપચારથી કેમ કહ્યું એનું પણ જ્ઞાન છે. કહો! સમજાણું આમાં? ઘણી સ્પષ્ટતા આમાં (છે). ‘સમયસાર’માં તો એકલું માખણ ભર્યું છે. એને બીજી રીતે પાછા શ્રોતા વક્તાના ઘણા પ્રકારથી એને અહીં સમજાવે છે.

વળી જગતમાં ધર્મ તીર્થ ‘પ્રવર્તયન્તે’. લ્યો! ધર્મ તીર્થ પ્રવર્તવિ છે. લ્યો! એય...! ગાથા દીઠ વ્યવહાર ને નિશ્ચયનું જ્ઞાન નહિ હોય તો કહે છે શ્રોતાને સમજાશે નહિ અને વ્યવહાર

ને નિશ્ચયનું જ્ઞાન આને ન હોય તો પેલાનું અજ્ઞાન નાશ થાશે નહિ, એમ કહે છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? શાસ્ત્રમાં આવે તો કહે, આ કહ્યું, જુઓ! આમાં કહ્યું. આ શબ્દ અમે રચીએ છીએ, અમે શબ્દના કર્તા છીએ. નિમિત્ત કર્તા છીએ એમ તો આવે છે કે નહિ શાસ્ત્રમાં? ભાઈ! એ તો વ્યવહારનું કથન છે, કર્તા-ફર્તા તો નથી. કોનો કર્તા? કોની પર્યાય કોણ કરે? દ્રવ્યની ધારાવાહી પર્યાય જ્યાં ચાલે એને બીજો કરે કોણ? પોતાની ધારાવાહી ચાલે એ બીજાના કરવામાં રોકાય કોણ? સમજાણું કાંઈ? પણ વ્યવહારના કથનોની પદ્ધતિ જ વાણી એવી હોય એવું એને જ્ઞાન બરાબર હોવું જોઈએ.

‘પ્રવર્તવિ છે.’ જુઓ! ધર્મતીર્થ પ્રવર્તવિ છે. કેટલી ભાષા છે આમાં! અને પોતે કહે કેવળી, શ્રુતકેવળી અને આચાર્યોની પરંપરાનો વિચાર કરીને અમે આ શાસ્ત્ર રચીએ છીએ. એમાં કાંઈ પણ ફેરફાર નથી, સંધિ જોડાય છે એમ કહે છે. ભગવાન કહે છે તે જ વાતને અમે કહીશું, બીજી વાત છે નહિ.

ટીકા :- ‘વ્યવહારનિશ્ચયજ્ઞાઃ જગતિ તીર્થ પ્રવર્તયન્તે’ લ્યો! એ તો આવ્યું ને પેલામાં? વ્યવહાર નિશ્ચયના જાણનાર. ઠમી ગાથામાં. મહારથી ‘સમયસાર’ એ વાત છે. ‘વ્યવહાર અને નિશ્ચયના જાણનાર આચાર્યો...’ ઉપચારનું શું સ્વરૂપ છે અને કેમ કહેવાણું છે અને નિશ્ચયનું વાસ્તવિક શું સ્વરૂપ છે એને કેમ કહેવાણું છે, એના બરાબર જાણનાર આચાર્ય જોઈએ. એના જાણ્યા વિના ઉપદેશક બને તો એ ઉપદેશ પોતાને નુકસાન કરે, બીજાને પણ નુકસાન કરે એમ કહેવાય. અહીં ટાળે એમ કહે છે ને? પેલો કરે. કહો! સમજાણું આમાં? વ્યવહાર ઉપચાર કથન છે, અભૂતાર્થ કથન છે, નિશ્ચય વાસ્તવિક કથન છે. યથાર્થ વસ્તુ છે. એના જે ‘જાણનાર આચાર્યો આ લોકમાં ધર્મતીર્થ પ્રવર્તવિ છે.’ લ્યો! દયા જ્યાં આવી પરની દયા ત્યાં પેલો (કહેવા) આવે કે, જુઓ! આ પરની દયા આવી. પરની દયા એ ધર્મ. પણ ભાઈ! એ તો વ્યવહાર ઉપચારના કથન છે, પરની દયા કોઈ કરી શકતું નથી. ફક્ત પરની સ્થિતિમાં એને જે શુભભાવ આવ્યો એને જાણાવવા એમ કહ્યું કે, આ પરની દયા પાળી. અને એને વ્યવહાર ધર્મ પણ કહેવાય. વ્યવહાર ધર્મ એટલે ઉપચારથી કહેવાય, વાસ્તવિક ધર્મ એ નથી. એ દયા જ વાસ્તવિક નથી. માણસો રાડ નાખી જાય છે. સમજાણું કાંઈ?

અહીં તો કહે છે, રાગની અનુઉત્પત્તિ તે અહિંસા. રાગની ઉત્પત્તિ તે હિંસા. ચાહે તો શુભરાગ હો કે ચાહે તો અશુભરાગ હો. ક્યાંય ભલે શુભરાગને વ્યવહાર ધર્મ કીધો હોય તોપણ તે નિશ્ચયથી તો રાગની ઉત્પત્તિ છે તે હિંસા છે. સમજાણું કાંઈ? એના પણ વાંધા. અત્યારે તો ઘણા વાંધા ઉઠ્યા છે. બધા બહાર આવ્યા. ગુપ્ત હતા એ (બહાર આવ્યા). આમાં ખૂબ લખાણ આવ્યું છે.

આ લોકમાં, આ લોકમાં આવા આચાર્યો ધર્મતીર્થ પ્રવર્તવિ છે. લ્યો! એટલે કે, તીર્થ

ચાલનારના નિમિત્ત આવા જીવો હોય છે, એમ કહે છે. તેની ઉપાદાન દશામાં તરવાના ઉપાયોને સાધે છે એને આવા આચાર્યો નિમિત્તપણે હોય છે, ખોટા હોતા નથી એટલું સિદ્ધ કરવું છે. કહો! સમજાણું કાંઈ? એવા તરનારના આત્માને તરનાર આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યની મૂર્તિ એનો આશ્રય લઈને જે પર્યાયમાં તરે છે, સંસારથી તરે છે એવું જે તીર્થ ને સાધક જીવો અને આવા આચાર્યો નિમિત્ત હોય એમ કહે છે. જેને નિશ્ચય વ્યવહારનું જ્ઞાન નથી, જેને પરમાગમ શું છે એનું ભાન નથી, અનેકાંત શું ચીજ એની ખબર નથી એવા જીવો એને નિમિત્ત ન હોય. એટલે આવા નિમિત્તો એને હોય એને જગતનું તીર્થ પ્રવર્તવે છે, એમ કહેવામાં આવે છે. કહો! સમજાણું આમાં?

‘કેવા છે આચાર્ય? -મુખ્ય અને ઉપચાર કથનવડે...’ દેખો! મુખ્ય એટલે યથાર્થ નિશ્ચય ‘ઉપચાર...’ એટલે વ્યવહારના કથન વડે ‘શિષ્યના અપાર અજ્ઞાનભાવનો...’ ‘નિરસ્ત’ કીધું ને? અજ્ઞાનભાવનો જેમણે નાશ કર્યો છે એવા છે, લ્યો! અહીં તો અજ્ઞાનભાવ નાશ કર્યો છે એવા જ આચાર્ય લીધા છે. ઉપાદાન નિમિત્ત બે સરખા લીધા. સમજાણું કે નહિ? (‘સમયસાર’) પાંચમી ગાથામાં આવ્યું ને? ‘જદિ દાણ્જ પમાણં’ બસ! એ શબ્દ છે. દેખાડું તો અનુભવ કરજે, અનુભવ કરીને પ્રમાણ કરજે, એમ. દેખાડું તો અનુભવ કરીને પ્રમાણ કરજે. બસ! એ શૈલી છે લ્યો! પાંચમી ગાથા. ‘તં ઇયત્તવિહત્તં દાણ્જં અપ્પણો સવિહવેણ’ બસ! એટલું. એ સામાન્ય વાત. પછી ‘જદિ દાણ્જ પમાણં’ દેખાડું તો એ અનુભવ કરીને પ્રમાણ કરજે.

એમ અહીંયાં કહે છે, મુખ્ય નામ નિશ્ચય ને ઉપચાર નામ વ્યવહારના કથન વડે ‘શિષ્યના અપાર અજ્ઞાનભાવનો...’ અપાર અજ્ઞાનભાવનો, લ્યો! ‘જેમણે નાશ કર્યો છે...’ એવા આચાર્ય છે. અજ્ઞાનભાવનો નાશ કર્યો ને મિથ્યાત્વભાવનો નાશ કર્યો એની જ અહીં તો વાતું ચાલે છે. પછી સ્થિરતાની વાતું કરશે. પહેલું હજી અજ્ઞાન નાશ થયા વિના, જ્ઞાન થયા વિના ઠરે ક્યાં? આ ગ્રંથ છે તો શ્રાવકાચાર, હોં! સમજાણું? શ્રાવકમાં પણ શ્રાવકના જીવને અજ્ઞાન નાશક આચાર્ય મળે છે ત્યારે એનું અજ્ઞાન નાશ થાય છે પછી તે શ્રાવકને યોગ્ય વ્રતના વિકલ્પ એને હોય છે, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

ભાવાર્થ :- ‘ઉપદેશદાતા આચાર્યમાં અનેક ગુણો જોઈએ.’ ભાવાર્થ છે ને? ઉપદેશદાતા-ઉપદેશનો દેનાર, દાતા એટલે દેનાર. ઉપદેશદાતા. દેખો! એય...! એકકોર કહે કે, એક સમયની પર્યાયને દ્રવ્યદાતા નહિ. આરે..આરે..! આ તે કંઈ વાત છે! ‘ચંદુભાઈ’! ‘યોગસાર’માં કહે, ભગવાન આત્મા એ એક સમયની પર્યાયનો દ્રવ્યદાતા નહિ. આહાહા..! એય...! પર્યાય તે સ્વતંત્ર પ્રગટ થાય છે. દ્રવ્યદાતા નહિ. કારણ કે, દ્રવ્યદાતા જો હોય તો દ્રવ્યની પર્યાય એક સરખી બધી હોવી જોઈએ અને ભિન્ન ભિન્ન જાતની પર્યાય આવે છે માટે ખરેખર દ્રવ્ય દાતા નહિ પણ એની સ્વતંત્ર પર્યાયનો કાળ જ એવો છે એવી પ્રગટ થાય છે. આહાહા..!

‘શોભાલાલભાઈ’! એવી વાતું છે, બાપુ! જૈનદર્શન એવી ચીજ છે. આહાહા..!

ભગવાન આત્મા અરે..! કોઈ પણ પરમાણુ પણ એની પર્યાયનો દાતા શી રીતે ઠરશે? દ્રવ્ય અને ગુણ તો એવા ને એવા છે. એવો ને એવો છતાં ભિન્ન ભિન્ન જાતની પર્યાય પ્રગટ થાય છે એનું કારણ જો દ્રવ્ય ગુણ કહેશે તો દ્રવ્ય-ગુણ તો એવા ને એવા છે. સમજાણું કાંઈ? બાપુ! સત્ને સિદ્ધ કરવાની (શૈલી છે). ઉત્પાદ કઈ રીતે થાય છે? સત્નો ઉત્પાદ સ્વતંત્ર છે. એનો ધ્રુવ પણ દાતા નથી. આહાહા..! એ વસ્તુની સ્થિતિનું નિશ્ચય વસ્તુ છે. અહીં ઉપદેશ દાતા. આહાહા..! ભાઈ! કઈ અપેક્ષાએ છે, એ વ્યવહાર નિશ્ચય બરાબર જાણવા જોઈએ. સમજાણું કાંઈ? કહો! ‘ચંદ્રભાઈ’! આ તો બધો ઉગમણો-આથમણો ફેર છે. કહે છે કે, એને મુખ્ય ને ઉપચાર બેનું જ્ઞાન તો આચાર્યને હોવું જોઈએ. સમજાણું? પછી શ્રોતાનું કહેશે. આઠમી ગાથામાં, ઇ આઠમીમાં કહેશે. અહીં તો (વક્તાની) વાત લીધી છે. આઠમીમાં ઇ કહેશે. સમજાણું? ‘શ્રોતા કેવા ગુણવાળા હોવા જોઈએ?’ ‘વ્યવહારનિશ્ચયો યઃ પ્રબુદ્ધ તત્ત્વેન ભવતિ મધ્યસ્થઃ’ એ આઠમામાં કહેશે. બહુ સરસ! ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ ઉપાય’ એ તો એક એક શાસ્ત્ર દિગંબર સંતોએ કહેલા અલૌકિક રીત છે! સમજાણું? સર્વજ્ઞ પરમેશ્વરથી આવેલા ભાવોને એ જ રીતે પરંપરાએ વહેતા મુક્યા છે. દિગંબર મુનિઓ મહા સંતો ધર્મના થાંભલા!

કહે છે, ઉપદેશદાતા, ભાષા જુઓને. સમજાણું કાંઈ? ‘ઉપદેશદાતા આચાર્યમાં...’ અથવા ઉપદેશ કરનાર જે આત્મા છે એમાં ‘અનેક ગુણો જોઈએ.’ અનેક ગુણો હોય, ‘પણ વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયનું જાણપણું...’ જુઓ! ભાષા. બીજા ગુણો ભલે (હોય) પણ આ જે વ્યવહાર-નિશ્ચય (એનું જાણપણું તો હોવું જ જોઈએ). કારણ કે, એ તો જૈન ધર્મનો સ્થંભ અથવા વસ્તુના સ્વરૂપને સમજવાની મુખ્યતા ને પ્રયોજન, ઉપચારતા એ તો વસ્તુની સ્થિતિ છે. એને જો ન જાણે તો બીજા ગુણો ગમે તેવા હોય પણ આ ગુણ બધાને નુકસાન કરી નાખે. સમજાણું કાંઈ?

‘વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયનું જાણપણું મુખ્ય જોઈએ.’ જોયું? મુખ્ય જોઈએ. આ જેને જ્ઞાનમાં આ મુખ્ય જોઈએ. કહો! સમજાણું કાંઈ? વાસ્તવિક તત્ત્વ અને ઉપચારીક તત્ત્વ એનું જ્યાં જ્ઞાન ન મળે તો એ મુખ્ય વિના એ ઉપદેશ કરશે શું? ગોટા વાળશે ને જગતના જીવોને નુકસાનનું કારણ થશે. એ તો અહીં લાભનું કારણ કહેવું છે ને! ઉપદેશદાતા નુકસાનનું કારણ (થશે), એમ. બધા કથન વ્યવહારના એવા જ હોય છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! વજન અહીં છે-‘વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયનું જાણપણું મુખ્ય જોઈએ.’ જાણપણું મુખ્ય જોઈએ. ત્યાગી થઈ ગયેલો હોય કે તદ્દન બહુ વીતરાગી થઈ ગયો હોય એ પ્રશ્ન નથી. ભલે મુનિ છે, આચાર્ય નિર્ગ્રંથ (હોય) પણ એને આ મુખ્ય જોઈએ. એના જ્ઞાનમાં નિશ્ચય ને ઉપચાર વ્યવહાર બેનું જ્ઞાન મુખ્ય હોય તો તે ગાડું ચલાવશે, નહિતર આખા ગાડા તૂટશે, ગાડા અટકશે, માર્ગ નહિ ચાલે, એમ કહે છે. આહાહા..! એના અત્યારે વાંધા. વ્યવહારના કથનો

આવે ને, એટલા બધા લખાણ વાંચ્યા, બધા વાંચ્યા, ૫૬૮ પાના વાંચ્યા, ૬૨૪ પાના છે. ઠીક પણ હવે લોકોને જાણપણાનું મળશે. જેને સમજવું હોય તેને. ... ‘કુલચંદ્રજી’ જેવા પણ બહુ મહેનત કરીને.

વાણી સ્વાશ્રિત છે કે પરાશ્રિત? એવા પ્રશ્નો છે. ‘વક્તા પ્રમાણં પુરુષ પ્રમાણં’ એમ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે. એય...! જુઓ! ઉપદેશદાતા કહ્યું કે નહિ? વક્તા પ્રમાણે... શું કીધું? પુરુષ પ્રમાણે વચન પ્રમાણ, પુરુષે પ્રમાણે વચન પ્રમાણ. એય...! ‘દેવાનુપ્રિયા’! ‘પંડિતજી’! પુરુષ પ્રમાણે વચન પ્રમાણ. વચનની પ્રમાણતા પુરુષને પ્રમાણે છે. વચનની પ્રમાણતા વચનને કારણે ક્યાંથી આવી? વ્યવહાર સિદ્ધ થઈ ગયો, જુઓ! આવે છે કે નહિ ઘણે ઠેકાણે? વક્તા જેવો હોય એવી એની વાણી પ્રમાણની હોય.

અહીં કીધું ને? વક્તા ઉપદેશદાતા આવા હોય. તો એની વાણી સારી હોય. વાણીનો આધાર તો ઉપદેશનો આવ્યો. વાણી પરાશ્રિત થઈ. વાણીને પ્રમાણપણું પરાશ્રિતપણે આવ્યું. પણ એ વ્યવહાર છે, એમ યથાર્થ નથી. વાણીનો પર્યાય પ્રમાણરૂપે સ્વ પોતાને આશ્રયે જ પરિણમી રહ્યો છે, વાણીનો એવો ધર્મ છે. સમજાણું કાંઈ? શાસ્ત્રમાં કથન એવું આવ્યું કે, વક્તા પ્રમાણે વચન પ્રમાણ. ત્યાં (એમ કહે), જોયું વાણીને આધાર આનો આવ્યો, દેખો! પણ વાણીની પર્યાય સ્વતંત્ર થઈ છે, ત્યાં આધાર-જ્ઞાધાર છે જ નહિ, સાંભળને! વાણીમાં ભગવાનના ભાવો ભર્યા છે. ભર્યા નથી, વાણીમાં તો વાણીના ભાવ ભર્યા છે. ભગવાનના ભાવ ન્યાં ક્યાંથી (આવે)? એ (વાણી) તો પુદ્ગલની પર્યાય છે, શબ્દ છે. વાણી તો શબ્દની પર્યાય છે, પર્યાયમાં ભગવાનના ભાવ ક્યાંથી આવ્યા ન્યાં? આત્માના ભાવ ન્યાં આવ્યા? આરે...! ભારે આકરી વાત. એય...! ‘શોભાલાલજી’! તમારે કેટલાક તારણસ્વામીના પંડિતો બહુ કહે છે, જુઓ! વાણીમાં આમ છે, મૂર્તિ આમ છે, વાણી (આમ છે). પણ બન્નેને સમજતા નથી. મૂર્તિમાં ક્યાં ભાવ આવ્યા પણ? વાણીમાં તો તેના ભાવ છે, આમ છે. પણ એમાં પણ ભાવ જડના છે, ન્યાં ક્યાં આત્માના હતા? આહાહા...! મોટી ચર્ચા ચાલી છે આમાં, પાનામાં આવશે, બહુ વિસ્તારથી લેવાશે. વાણીના રજકણો સ્વતંત્ર પોતાથી પરિણમે છે. આત્મા હતો માટે પરિણમે છે એમ છે નહિ. વાણી સ્વઆશ્રિત પ્રમાણ છે. આહાહા...!

મુમુક્ષુ :- કેવળજ્ઞાન અનુસારિણી..

ઉત્તર :- કેવળજ્ઞાનનું કાર્ય વ્યવહારથી કહેવામાં આવે. આવે છે શાસ્ત્રમાં. અનુસારિણીનું કાર્ય પણ આવે છે. કેવળજ્ઞાન કારણ, જ્ઞાન કારણ અને વાણી કાર્ય. લ્યો! શું છે પણ એમાં? એટલે શું? વાણી કાર્ય છે? એ તો નિમિત્તપણું બતાવ્યું છે. પરમાણુની પર્યાયમાં સ્કંધની પર્યાયમાં વાણીના ભાવ છે. ભગવાનના ભાવ ન્યાં આવ્યા છે? એમ જેને વ્યવહાર નિશ્ચયની ખબર નથી એવો જે આચાર્ય ઉપદેશને લાયક ન હોય. સમજાણું કાંઈ? મુખ્ય ગુણ આ જોઈએ. ‘શા માટે?’ એ વિશેષ આવશે... (શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)